

Baróti Tibor:

NÉZŐPONT ÉS ÉRTÉKELÉS PUSKIN "BELKIN-ELBESZÉLÉSEIBEN" ÉS "DON

JUAN KÖVENDÉGE" C. KISDRÁMÁJÁBAN

Puskin valamennyi nagy műve - a műfaji sajátosságoktól függetlenül - nagyjából azonos értékrendszerre, alapvető értékekre épül. Lényegében erre utalnak Dosztojevszkij 1880-as híres jubileumi beszédének a "Cigányok" c. poéma főhősével, Alekóval foglalkozó szavai: "Nem, ez a zseniális elbeszélő költemény nem utáztat! Itt már kibontakozik a kérdés, 'az átkozott kérdés' orosz megoldása, a nép hite és igazsága szellemében: 'Alázkodj meg, mihaszna ember, és legalább munkáld meg saját mezőidet' - így hangzik e megoldás, a nép igazsága, a nép értelmé szerint. 'Nem rajtad kívül, tenmagadban van az igazság? találd meg hát bensődben, engedelmeskedj neki, légy parancsolója önmagadnak - és meglátod az igazságot. Nem a dolgok rejtik magukban eme igazságot, nem a külvilágban honol, nem is valahol a tengeren túl, hanem legelsőbbben tenmagad megmunkálásában..' ...Ez a válasz Puskin elbeszélő költeményében már erősen sejlik."¹

Dosztojevszkij Puskin műveinek igazságát, a művekben érvényre jutó értékitéletet az egész életműre vonatkoztatja, s ezt így fogalmazza meg híres beszéde végén: "Mi lennénk arra hivatva, hogy az emberiségnek kinyilatkoztassuk az új ígét? Nos, hát talán gazdasági diadalról szóltam, a kard, vagy tudomány diadaláról? Én csupán az emberi testvériségről szólok, és arról, hogy a világra szóló, az egyetemes emberi egyesítésre talán valamennyi nép közül az orosz sziv hivatott leginkább, ennek jeleit látom történelmünkben, tehetséges fiainkban, Puskin művészi géniuszában ... Ha Puskin tovább él, talán közöttünk is kevesebb volna a meg nem értés és a viszálykodás, aminek jelenleg tanui vagyunk."²

Puskin műveinek művészi strukturájában a puskini "igaz-

ság", a valóságról mondott értékitélet fogalmazódik meg, amelyről a költő 1828-as "Hős" című versében is ír, s amelyet lényegében minden jelentős mű esetében azonos alapvető értékekre vezethetünk vissza. Ezeket az értékeket a következőképpen foglalhatnánk össze:

- 1./ A belső, lelki szabadság megszerzése /a külső szükségyszerűség ellenére, vagy annak tudomásul vételével, pl.: A kaukázusi fogoly", vagy "A nap tűzét az árny kioltja" c. művekben/. Ide tartozik - mert gyakran összefügg a lelki szabadság visszanyerésével - az érzés képességének a visszaállítása, visszaszerzése, a démonikus hősnek a személyiséget egyoldaluvá változtató szenvedélytől való megszabadulása, a lelki kiteljesedés, a teljes emberré válás lehetősége, vagy a műben ábrázolt ténye. Ars-poétikai jellegű művek esetében az alkotás pszichológiai feltételeinek megtalálása. /Pl.: "A falu", "A.P. Kernhez", "Ősz", stb./
- 2./ Az előzővel összefügg az ember életét befolyásoló, végzetes "sors" iránti közöny, mint pszichológiai tényező, azaz a hős azon törekvéseinek hiánya, amelyekkel saját sorsának alakulását befolyásolandó, érvényt kívánna szerezni akaratának. Az érték pozitív megnyilvánulása többek között az 1830-as "Előérzet" c. versben, ill. a "Mozart és Salieri" Mozartjában, a "Hóvihar" c. elbeszélés Burminjában, a "Don Juan Kövendége" c. kisdráma Don Juanjában figyelhető meg. Negatív előfordulások a "Hóvihar" c. elbeszélés Vlagyimirja, Salieri, Don Carlos és a Szobor alakja a Kövendégből
- 3./Az értékek harmadik, s talán legfontosabb kategóriáját az előzőekre épülő, Puskin számára rendkívül fontos lelki képesség megléte vagy hiánya alkotja: ez pedig a másik ember sorsa iránti részvét, együttérzés képessége.

Puskin műveiben megvalósuló értékek helytelen tudomásul vétele nem egyszer sajnálatos félreértésekhez vezetett, mint pl- az "Egyiptomi éjszakák" c. elbeszélés esetében. Puskin eme

posthumus művét az irodalomtörténet jelenleg egyértelműen a befejezetlen, töredékes művek közé sorolja. Ismét Dosztojev-szkij volt az, aki egyik cikkében Katkovval vitázva az "Egyiptomi éjszakák"-at az orosz költészet "legteljesebb és legbefejezettebb" alkotásának nevezi, amelyet lehetetlen tovább folytatni, vagy ugymond "befejezni", mert akkor menthetetlenül csorbát szenved a művészileg befejezett alkotás gondolata. Katkov szerint ugyanakkor az "Egyiptomi éjszakák" c. elbeszélés csupán fragmentum, így nem lehet művészi gondolatáról sem beszélni.³ Puskin művének több elemző kritikusa ugyanakkor egy harmadik álláspontot képvisel, amikor bár töredéknek fogja fel az elbeszélést, annak művészi gondolatát más, részben valóban befejezetlen művekből próbálja levezetni. /Meg kell jegyeznünk, hogy Puskin "Egyiptomi éjszakáinak" textológiaiilag sem volt nagy szerencséje: bár Tomasevszkij híres Puskin monográfiájában a kéziratok alapos tanulmányozásának eredményeképpen minden kétséget kizáróan bizonyította az elbeszélést záró, Kleopátra szerelmeiről szóló poéma-költemény versszakainak kompozicionális sorrendjét, a mű valamennyi kiadása /sajnos a magyar fordítások is/ - az 1957-es, Tomasevszkij által szerkesztett akadémiai kiadás kivételével - a Zsukovszkij által szerkesztett kiadás téves kompozícióját jelentetik meg.⁴

Egy korábban írt tanulmányban kísérletet tettem arra, hogy a mű kompozicionális - strukturális rendszerének feltárásával bebizonyítsam, hogy az "Egyiptomi éjszakák" művészileg befejezett alkotás, azaz az adott formához csak egy lehetséges, s az adott megformálást feltételező, attól elidegeníthetetlen művészi jelentés tartozik. Azt igyekeztem kimutatni, hogy az "Egyiptomi éjszakák"-ban mint "művészetéről és művészeikről" szóló elbeszélésben minden strukturális mozzanat a Kleopátra szerelmeiről szóló költemény bekapcsolását célozza, azt készíti elő, de ugyanakkor azt is jelzi, hogy a vers befejeztével /amelyet a nagyvilági társaságban az olasz improvizátor ad elő, s amely az elbeszélésben a második, s egyben utolsó improvizáció is/ az elbeszélés véget ér, azaz nem csak szükségtelen, de művészileg lehetetlen

is a műhöz bármit is hozzá tenni az improvizátor ragyogó művészi teljesítménye után, az adott témára való költői-művészi reflektálás után.⁵

A Kleopátra éjszakáiról szóló vers Schiller "A kesztyű" c. költeményére emlékeztet, de az idézett dosztojevszkiji értelemben annak éppen fordítottja: nem a szereplők végleges eltávolodásához, nem szakításhoz, hanem a hősöknek a kegyetlen próba-feltétel által lehetővé vált találkozásához, lelki kapcsolatukhoz, a démonikus Kleopátra humanizálódásához vezet, ami Puskin költészetében nyilvánvalóan pozitív érték.

Puskin prózai műveiben szintén a fenti értékrendszer jut kifejezésre, az határozza meg az egyes elbeszélések elbeszélő strukturáját. A belkini elbeszélésekben - mint a ciklus címe is utal rá - fiktív, ún. "médiüm-elbeszélőt" szerepeltet az író. Lényegében ugyanez történik a "Kapitány lánya" c. regényben is azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi "én-elbeszélés", azaz Grinyov, az egyik főszereplő egyben a vele történt események krónikásává is válik. Belkin elbeszéléseire éppúgy, mint a "Kapitány lányára" jellemző, hogy a fiktív elbeszélő szerepeltetése miatt a műben állandóan két szerző, két nézőpont, ill. kétfajta értékelés jelenléte figyelhető meg. Nem áll módunkban az említett műveket, vagy akár valamelyiket is behatóbban elemezni, csupán az értékrendszer és a nézőpontok közötti viszony alakulásával kapcsolatban szeretnénk néhány megjegyzést tenni.

Az elbeszélések csak akkor érthetők meg helyesen, ha megkülönböztetjük a kétféle szerzői értékelést egymástól. A belkini elbeszélések mind happy enddel végződnek, de a "Postamester" c. elbeszélés hősének történetét, halálát nem egyedül Dosztojevszkij korai regényének hőse, Makar Gjevuskin értelmezte meghatóan szomorú, érzelgős, szentimentális történetként, hanem azok az irodalmárok is, akik Számszon Virin történetének belkini felfogását /értékelését/ az elbeszélés értékelésével azonosították. Igaz, hogy Virin sorsával kapcsolatban mindenről Belkin "krónikájából" és az ő értelmezésében értesülünk, de a

műben jelen van az az értékelő mechanizmus másik szempontja is, a puskinai értékelés. Ez pedig nem más, mint a szituációknak, eseményeknek a megválasztása és létrehozása, amelyekről a fiktiiv elbeszélő "tudósít". A szöveg figyelmes olvasásakor nyilvánvalóvá válik az eltérés a műben ábrázolt tények és érzélgősen-romantikusán kiszínezett belkini értelmezésük között. Miután a belkini tudat közel áll a hős /Számszon Virin/ tudatához, annak mintegy megértő, jóindulatu, szentimentális explikálása, érthető, hogy a tények és kommentálásuk meglepő eltérése miatt Számszon Virin Belkin által meghatóan tragikusnak ábrázolt alakját mindvégig enyhe irónia kíséri. Ez az irónia épp-ugy, mint a kettős írói nézőpont és értékelés a már említett s a mű strukturáját meghatározó puskinai értékrendszer következménye. Az irónia nem azért fontos, mert Puskin nem érez együtt kisémbert hősével. Számszon Virin alakja azért válik irónikusná, mert tudata /a közvetítő írói tudattal együtt/ sematikussá válik: a hős életének tényeit, leánya sorsának alakulását, saját körülményeit nem képes objektív tényként értékelni, hanem Dunya szökését, s Minszkijjel való új pétervári életét szobája falán látható, s a tékozló fiú érzélgős történetét ábrázoló négy kép által meghatározott mesterkélten világban szemléli és éli meg.

A korábban felvázolt puskinai értékrendszerrel hasonló módon hozható összefüggésbe a "Lövés" c. elbeszélés Szilviója is, akinek alakját Belkin a tényektől messze eltérő módon festi meg, s aki minden romantikus titokzatossága ellenére a puskinai értékelés szerint az elbeszélésben végig negatív figura, mivel egy szenvedély, éppedig az életet élő, sokoldalu befogadását gátló és zavaró bosszuvágy rabja. Az elbeszélés végén azonban Szilvio hiúságát és bosszuvágyát kielégíti volt párbajellenfelének zavara, ezért nem végez vele, ugyanakkor ez lehetőség számára, hogy - Puskin értékrendszerében mindig negatív - szenvedélyétől megszabaduljon.

Puskin "Don Juan kövendége" c. kisdrámájában természetesen nem lehetséges a kettős - fiktiiv elbeszélői és szerzői /puskinai/

- nézőpont különbségének kialakítása, de az értékelés kettősége a replikák sokhangúságában így is létrejön, mégpedig a címben is szereplő, a drámai konfliktus alapját képező két alak: Don Juan és a Komandor /Kövendég/ megítélése alapján.

A dráma folyamán Don Juan vonzó emberi tulajdonságainak, a másik emberrel való együttérzésen alapuló erkölcsi-emberi ujjászületésének a műben ábrázolt pszichológiai-morális tényeivel találkozunk, amelyek a belkini elbeszélésekben tapasztaltakhoz hasonlóan eltérnek az egyes szereplők /Laura és a nála összegyűlt társaság kivételével valamennyi szereplő/ véleményétől. Így pl. Leporelló az első jelenetben nem képes megérteni Don Juan Inézára történő tragikus hangú visszaemlékezésének lényegét, emberi mélységét. Ugy tűnik, mintha nem is azonos témáról beszélnének. Az első jelentében megjelenő szereztesen kívül a második jelentében megjelenő Don Carlos - a Don Juan által párbajban megölt Komandor /Don Alvaro/ testvére - szintén esküdt ellensége Don Juannak, aki őt istentelen, feslett, lelkiismeretlen alaknak nevezi. Hogy ezek a vélemények eltérnek a dráma értékelésétől, nem tekinthetők objektív tényeknek - csakhamar kiderül: Don Carlos röviddel ezután beismeri, hogy tévedett, hogy Don Juan becsületes párbajban ölte meg testvérét, aki Don Juan véleménye szerint kegyetlen, büszke ember lévén úgy kényszerítette párbajra Don Juant, mint ahogy a második jelenetben Don Carlos is teszi, amiért szintén életével kell fizetnie.

A dráma negyedik jelenetében úgy tűnik, minden elrendeződik, a szerelmesek nehéz /elsősorban belső/ akadályokat leküzdve egymásra találhatnak, s talán a belkini elbeszélésekre emlékeztető happy end várható. A tragédia műfaja, s Puskin művészi szándéka azonban más megoldást kívánt: ezért van az, hogy a belkini "Lövés" c. elbeszéléssel való kompozicionális analógia ellenére egy, a mélyben szervező értékrendszerbeli különbség válik funkcionálttá. A "Lövés" c. elbeszélésben a gróf harmónikus boldogságát feldulni szándékozó, bosszujának az egykori lövés-tartozásnak a végrehajtására megjelenő Szil-

vio végülis elláll szándékától, ezzel mintegy bosszuálló szenvedélyétől megszabadulva megszűnik titokzatos, démonikus hős lenni: egyszerűen emberré válik. Don Juan Kővendége, a vizs-
szatérő Szobor azonban nem válhat emberré, amivel Don Alvaró kegyetlen, embertelen tulajdonságai merevednek meg, s egyben fokozódnak benne. Így a Kővendég nemcsak a belkini elbeszélések happy endjétől, de a Don Juan legenda korábbi irodalmi és zenei feldolgozásaitól eltérően nagysága és hatalma nevében meghozza, s végrehajtja ítéletét a humánus értékek jegyében morálisan újjászületett, egykori démonizmusától, "donjuanizmusától" megszabadult, humanizálódott Don Juan felett.

A "Don Juan kővendége" c. mű lényegében ismét arra a Puskin számára égetően fontos kérdésre történő válasznak tekinthető, amelyre korábban a "Hős" c. költeményében is válaszol: "Hagyd meg a hősnek a szívét", azaz az együttérzésre való képesség számonkérése, amely a dráma értékrendszerében Don Juan-nak már az első jelentenben sajátja, s amelytől a Kővendég véglegesen eltávolodott.

Gesichtspunkt und Bewertung in Puschkins Belkin-Erzählungen und dem Drama "Don Juans Steingast"

Puschkins späten Werken liegt ein System von Werten zugrunde, dessen positiver Pol durch Eigenschaften wie innere Freiheit, so auch Freiheit von einer Leidenschaft, die die Persönlichkeit einengt, Gleichgültigkeit gegenüber dem Schicksal, die innere Fähigkeit, mit den anderen mitzufühlen, charakterisiert werden kann. In den Erzählungen Puschkins fungieren zwei Erzähler, mit zwei unterschiedlichen Gesichtspunkten, was zu zwei möglichen Bewertungen führen kann, der Bericht des fiktiven Erzählers sowie dessen Bewertung soll jedoch auf der Grundlage des Puschkinschen Wertsystems interpretiert werden. Die Mittelstellung dieses axiologischen Systems eröffnet eine neue Interpretationsmöglichkeit auch für das Don Juan-Drama.

Jegyzetek

- 1 Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: Puskin in: Uő. Tanulmányok, levelek, vallomások. Magyar Helikon, Budapest 1972, 171-177
- 2 I.m. 189
- 3 Ф. М. Достоевский: Статьи за 1845-1878 годы, Гос. изд. Москва-Ленинград 1930, 213.
- 4 Б. Томашевский: Пушкин. Книга вторая, Изд Академии Наук СССР, Москва-Ленинград 1961, 59-64.
- 5 Т. Бароти: О проблеме законченности и художественного замысла "Египетских ночей" Пушкина, Dissertationes Slavicae, Szeged 1977, 51-84.